

Ivan Cifrić

Ruralni razvoj i modernizacija: prilozi istraživanju ruralnog identiteta

Zagreb, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2003, 502 str.

U ovoj razmjerno opsežnoj knjizi sociolog *Ivan Cifrić*, redoviti profesor na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i glavni i odgovorni urednik časopisa *Socijalna ekologija*, problematizira ruralni identitet u procesu modernizacije i ruralnog razvoja, kako u hrvatskom socijalnom ambijentu, tako u odnosu na svjetska ruralna kretanja. Djelo je objavio Institut za društvena istraživanja u Zagrebu kao šesti naslov u svojoj Biblioteci »Znanost i društvo«. Knjiga se sastoji od četiriju velikih poglavlja: *Ruralni razvoj u globalizaciji*, *Metabolizam ruralnog društva*, *Ekološka ekonomija i Modernizacija i tranzicija*.

Cifrić u ovom djelu nastoji odgovoriti na nadasve aktualna i važna pitanja: Što se događa sa selom u razdoblju globalizacije i postmodernih tendencija u sferi kulture, stilova života i sl.? Kakav je odnos globalnog i lokalnog u tim procesima? Što će biti sa selom u nekoliko narednih desetljeća? U selu se zbivaju velike promjene a moderno selo je sve sličnije urbanim središtima. Ovakvi procesi razaraju stare strukture i identitete, ali istodobno nastaju novi komunikacijski i interakcijski obrasci u seoskom ambijentu. Na javnoj sceni prisutna je hibridizacija kulture, što implicira mješavinu različitih struktura u prostoru i vremenu. Ruralni razvoj u europskim razmjerima počinje nakon prodora industrije i kapitalističkih odnosa u selo i u poljoprivredu, što je postupno razaralo tradicionalne zajednice i unosilo u seoski ambijent logiku profita a rast je postao kriterijem razvoja. Upravo su ti novi socijalni i gospodarski odnosi inicirali trajnu krizu ruralnosti s temeljnim pitanjem: kako očuvati seoski ambijent i njegove prednosti, a istodobno iskoristiti sve (post)modernizacijske tekovine.

U selu se prepleću različiti tipovi ruralnosti i određuju sociokulturni ambijent. Tako se još može govoriti o tradicionalnoj (predmodernoj), zatim modernoj i postmodernoj ruralnosti. Tradicionalan je ruralni obrazac prepoznatljiv po prirodnom prostoru, tradicionalnoj (organskoj, biološkoj) poljoprivredi, neobrazovanosti, siromaštvu, tehničkoj zaostalosti, običajnosti, teškom životu, romantičnom krajoliku i sl. Modernu ruralnost obilježuju promjena kulturnog krajolika, nove tehnike u kućanstvu i gospodarstvu, industrijska (konvencionalna) poljoprivreda, povećana komunikacija s društvom. U postmodernoj ruralnosti dominantno mjesto zauzimaju zaštita okoliša, održanje biološke raznolikosti, ekološka (organska, biološka) proizvodnja. Etnolozi u hrvatskoj ruralnoj prošlosti prepoznaju tri kulturna kruga koje je *Milovan Gavazzi* nazvao *jadranskim*, *podunavskim* i *turskim (tursko-orijentalnim)*, dok *Jasna Čapo-Žmegač* govori o *panonskom*, *jadranskom* i *dinarskom* sociokulturnom ambijentu. Navedeni kulturni krugovi dijelovi su

hrvatske ruralne kulture, kakva je u Europi prevladavala do 20. stoljeća a sa-
državala je narodnu (pučku) i elitnu (dvorsku) kulturu.

Autor smatra kako je i u naše doba važan utjecaj narodne kulture u kolektivnom imaginariju, što se očituje u ideji vrta što je čovjek nije napustio. Ljudi žele stvoriti idealan vrt na Zemlji, čiji prototip su primjerice Rajski vrt, El Dorado, ali i posve praktična iskustva mezopotamijske, andske ili sredozemne terasaste poljoprivrede. Znanstveno-tehnološke promjene, sve veća informatizacija društva i nove tehnologije rezultirali su, između ostalog, nestankom doživotnog zanimanja i stalnoga radnog mjesta, povećanjem neformalnog sektora i dualne ekonomije, a socijalna komunikacija postaje tehnički sve učinkovitijom. Ljudski odnosi zapadaju u krizu, otuđenost i impersonalnost sve su očitije pojave. Događa se i ruralna kriza, selo gubi tradicionalan izgled, duh kolektiva i zajednice, ruralna kultura mijenja lik. Modernizacija ruralnog svijeta izazvala je vakuum simboličkog svijeta: jedan je nestao, a drugi ne nudi bolje vrijednosti od onih u tradiciji. To »rašćaravanje« svi-
jeta, kako bi rekao Max Weber, prouzročilo je nestajanje homogenog ruralnog društva, a pojedinac je sve više prepušten konfliktnim odnosima i *à la carte* opredjeljenjima, uglavnom nametnutima »izvana« iz moćnih središta kapitala i vlasti. Selo doživljava velike promjene. Ruralni ambijent je sve manje *Gemeinschaft*, selo postaje *Gessellschaft* u malom, mijenjaju se generacijski i spolni odnosi, umjesto kolektivnog poduzetništva sve se više potvrđuje individualno. Susjedstvo u seoskim naseljima mijenja osobine. Modernizacija seoskog prostora i prijenos urbanih elemenata u selo oblikuje i susjedstvo na drukčiji način. Susjedski odnosi poprimaju i neke urbane značajke, od veće zatvorenosti i izolacije do razvijanja interakcije i komunikacije izvan naselja. Kohezivni element susjedstva u tradicionalnom selu temeljio se na relativnoj homogenosti u proizvodnoj sferi sela. Narušavanjem te homogenosti i rastućom socijalnom fragmentacijom i profesionalnom diferencijacijom ruralnog prostora, susjedstvo gubi neka obilježja socijalnih odnosa tipa *Gemeinschaft* i poprima elemente svojstvene novijim oblicima društvenih mreža (*Gesellschaft*).

U nekim prijašnjim razdobljima, identitet pojedinca bio je utemeljen u identitetu kolektiva (obitelji, sela) a identitet kolektiva temeljio se na identitetu tradicije. U razdoblju kasne moderne i postmoderne izrazito su prisutni individualizam i samodovoljnost. Najvažnija je pretpostavka ruralnog razvoja, ističe Cifrić, osposobljenost subjekata u ruralnim naseljima za ulogu aktera u politici odlučivanja o razvoju i osposobljenost za samostalan razvoj. U selu treba razviti neke suvremene oblike privređivanja, poput turizma. Austrija je razvila mrežu prirodnih sela (to je moguće i u Hrvatskoj) a boravak cijelih skupina (turista), organizira se u selu i ruralnom krajoliku.

U drugom poglavlju autor analizira metabolizam ruralnog društva. Sadržajne mijene u odnosu čovjeka i prirode prouzročuju promjene društvenoga metabolizma. Ruralni metabolizam u materijalnom pogledu (materijalni obrazac ciklusa) označuje produljenje prirodnog života a u duhovnom je pogledu važno povijesno ljudsko iskustvo. Struktura ruralnog metabolizma mijenja se u svim fazama, od proizvodnje u kojoj sirovine ne dolaze više samo iz seoskog okoliša nego i iz grada. Seljani kupuju hranu kao proizvod grada. Tako se mijenja i struktura po-

trošnje, a s njom se počinje razlikovati i sadržaj otpada. Otpad nije više samo organski, pa ga se ni ne može učinkovito iskoristiti na poljoprivrednom dobru, na kojemu se ionako sve manje troše prirodna gnojiva. Zemlji se sve više oduzima, čovjek nemilice troši prirodu, pa tako prosječan Nijemac za održanje postojećeg standarda troši otprilike 80 tona materijala i 600 tona vode, Amerikanac još više, a Nizozemac i Japanac upola manje. U nekima prijašnjim razdobljima funkciju je uravnoteženja ruralnog metabolizma imao tropoljni sustav obrade zemlje – ozi- ma, jara žita i ugar.

Seosko društvo u prošlosti obilježuje visok stupanj kohezije i solidarnosti. I dok je suvremenim društvima uglavnom svojstvena funkcionalna integracija, seoski je ambijent tijekom povijesti bio umrežen različitim oblicima normativne integracije. Ljudi su bili međusobno povezani vrlo sličnim sustavom vrijednosti, religijom, običajima i usmenom predajom. Ili kako primjećuje autor ove knjige: »Općenito se može reći, što je društvo diferenciranije, to su mehanizmi posredovanja solidarnosti institucionaliziraniji i posredovaniji. Ali u velikim i iznenadnim krizama ili katastrofama čovjek se kao društveno biće vraća svojem iskonskom, provjerenom ponašanju u kojemu se izražava više osjećaj nego racio« (str. 214). Svakodnevnih rituali, obredi i običaji imaju ulogu u podjeli i mjeranju vremena. Tako se mogu razlikovati dva tipa vremena, dnevno i prolazno te svečano odnosno vječno vrijeme. S tim je oblicima vremena svakako povezan i način prehrane koji se bitno razlikovao u običnim danima od različitih svetkovina. Glavna obilježja seljačke prehrane određivali su sezonski poslovi (teži i važniji poslovi praćeni su boljom i obilnijom hranom), religijske norme (post, obilna gozba za velike svetkovine kao što su Uskrs, Božić) pa i tradicija. Često se unaprijed znalo koje će se jelo kuhati određenih dana u tjednu. Prehranu je uvjetovala proizvedena hrana, ali i prikupljeno u prirodnom okruženju, što su neki etnolozi (Gavazzi) nazvali primitivnom prehranom.

Budući da je 2003., kad je knjiga objavljena, bila proglašena međunarodnom godinom vode, zanimljivo je vidjeti kako autor piše o aktivnostima aktera seoskog ambijenta u vezi sa zemljom i vodom. Zemlja i voda imaju neprocjenjivu važnost za čovjeka kao vrstu. Utoliko je i kolektivni imaginarij ljudske vrste u cjelini prožet mitovima i simboličkim tvorevinama s temom o zemlji i vodi. Tako je zemlja velika majka u različitim religijama, hraniteljica, darovateljica života i sl. Zato se seljak vrlo teško odvaja od zemlje i ne tretira je samo kao ekonomski resurs nego i kao vrijednost po sebi, nešto što gotovo poprima sakralnu narav. Autor, uz ostalo, o tome primjećuje: »U seljačkom društvu svaki je dan bio dan Zemlje jer su na zemlji i sa zemljom živjeli. Danas se obilježava Dan Zemlje – 22. travnja, kao da se prisjećamo nekog događaja o nekoj prošloj Zemlji«. Život je, kako ističe Cifrić, još zagonetka, unatoč različitim objašnjenjima o prapočelu. I dok su se veliki mitovi u starim civilizacijama i kulturama bavili »bićima«, (post)moderna baštini nove teme, pa u mitološkoj obradi društvenoga prevladavaju »stvari«. Čovjek današnjice opčinjen je imanjen, pa se može slijediti interpretacijski put od fetišizma robe (Marx) do mcdonaldiziranog društva (Ritzer). Bez vode život ne bi ni počeo, a voda sve više postaje problem pa i strateški resurs našega doba.

Autor navodi i vlastito iskustvo u svezi s vodom i njezinim simboličkim funkcijama. Odlazeći na studij u Zagreb iz Slavonije (Petrijevci), majka je za njim izlila

vodu iz bukare. Značenje je toga čina pročišćenje i želja za sretan put. Voda je često bila božanstvo (Nil) ili je imala posvećeno mjesto u velikim svjetskim religijama. Tako se kršćane krsti i blagoslivlje vodom, u Kur'anu se govori o stvaranju svega iz vode, hindusi uče o »vodi života« i sl. Za grčke je filozofe voda jedan od četiriju elementa od kojih je stvoren svijet. Kao sociolog, I. Cifrić primjećuje da je voda često bila važan izvor socijalne moći a to bi, čini se, opet mogla postati. Ratove se danas vode zbog nafte, a sutra zbog vode? O toj je temi Karl August Wittfogel postavio teoriju o »hidrauličkom« društvu, utemeljivši cijelu socijalnu strukturu upravo na navodnjavanju zemlje i kontroli vodenih tokova. Poruka je autora da vodu danas treba štedjeti, a vodene tokove štiti.

Tema je trećega poglavlja ekološka ekonomija. Ekološka poljoprivreda novi je pristup u proizvodnji hrane, suprotna konvencionalnoj, a u zadnje vrijeme i GM-poljoprivredi. Prema procjenama FAO-a, gladuje otprilike 800 milijuna stanovnika Zemlje, a od gladi godišnje u svijetu umire gotovo 2 milijuna ljudi. Eko-proizvodnja teži smanjiti ili isključiti sve oblike zagađivanja tla, vode i zraka. Cilj je prekinuti i uporabu umjetna gnojiva, pesticida i intenzivne obrade tla. Ekološka proizvodnja hrane slična tradicionalnoj poljoprivredi iz nekoga ranijeg razdoblja, iako nije riječ o potpunom povratku jer se u obradi primjenjuje strojeve, pa već to čini liniju razlikovanja spram predmoderne agrarne proizvodnje. Nasuprot ekološkoj, sve veću pozornost privlači i genetski modificirana proizvodnja hrane, tzv. GM-poljoprivreda, koja je sve veći izazov za znanost – od genetike i medicine do sociologije. U ukupnoj biljnoj proizvodnji 50% čine pšenica, kukuruz i riža. Standardizacija prehrane je simptom masovnog društva što ga obilježuje homogeniziranje kulture a prototip su proizvodi američke kulture čiji simboli su Lewis, fast-food, Coca-Cola itd. Na sceni je proces mcdonaldizacije, što se u prehrambenom području izraženo procesom »socijalizacije« prehrane.

U četvrtome poglavlju Cifrić problematizira međusoban odnos i povezanost modernizacije i tranzicije u hrvatskom društvu. Jedno od obilježja novijeg razvoja u poljoprivredi jest i tzv. *part-time farm* ili model mješovitoga gospodarstva. Već nazivlje upućuje kako to nije neki hrvatska, pa ni posebnost tranzicije. Razvijeno industrijsko društvo stvorilo je i nove obrasce u bavljenju agrarnim aktivnostima, a to je omogućilo i širi raspon prihoda obiteljske blagajne. Seljačko (poljoprivredno) gospodarstvo jest seosko obiteljsko, ali svako obiteljsko gospodarstvo nije seljačko, odnosno poljoprivredno. Može biti mješovito ili gospodarstvo u drugim djelatnostima, poput turizma, obrta itd. u što su uključeni članovi obitelji i prenosi se na mlade naraštaje. Za tradicionalno hrvatsko selo, smatra autor važne su dvije integracijske okosnice solidarnosti, obitelj (zajedničko obitavanje) i vjera (religijsko zajedništvo).

U hrvatskom je selu važnu ulogu imalo i zadrugarstvo. Velike zadružne porodice činile su socijalni supstrat sela do 19. stoljeća, a nakon Drugoga svjetskog rata zadrugarstvo je sinonim za kolektivizaciju, po uzoru na Sovjetski Savez. Iako je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji donesen 23. kolovoza 1945. godine, tek je nakon 1948. (sukob s Kominformom) počeo pritisak za osnivanje seljačkih radnih zadruga (SRZ). U Hrvatskoj je 1947. bilo 156 SRZ-a, potkraj 1948. – 320, pa su u »špicima« obuhvaćale 15% gospodarstva i 12% obradivih površina. Ra-

sap i formalno ukidanje SRZ-a uslijedilo je 1953., a narodna »mudrost« opjevana je i u slavonskom »bečarcu« ovako: »Djed mi steko, a otac sačuvo, a ja luda u zadrugu zgruvo!«

Sitan je posjed vjerojatno i najveći problem hrvatskog agrara. Usitnjavanje je i dalje na djelu, pa je tako 1960. godine udjel gospodarstava s posjedom do jednoga hektara bio 19,3% a 1991. 34,0%. Autor se oslanja na podatke demografa N. Pokosa i ističe kako je od 1953. do 2001. u Hrvatskoj broj seoskih naselja smanjen sa 6.602 na 6.484, tj. »nestalo« je 116 seoskih naselja. U selu se može razlikovati četiri vrste kućanstava: poljoprivredno, nepoljoprivredno, mješovito i staračko. Model mješovitoga kućanstva čini oko 85% svih kućanstava u selu.

Na kraju knjige, autor »nudi« moguće istraživačke teme za analizu hrvatskog sela u (post)modernim kretanjima i mijenama. Tako danas poljoprivrednici postavljaju pitanje: a) kakve su im perspektive i šanse opstanka; b) kakve su perspektive njihovih nasljednika; c) u kakvom se socijalnom i gospodarskom poretku mogu ispuniti njihove želje i težnje. Osobito se važnim nameće pitanje kako živi narod na prostorima posebne državne skrbi. Istraživanje bivših ratnih prostora, drži autor, zaslužuje osobitu pozornost i društvenu potporu. Kao moguće dvojbe/pitanja u upitniku za povratnike i useljenike ističu se, organizacija proizvodnje, zapošljavanje izvan poljoprivrede, kulturna prilagodba i održavanje vlastite lokalne tradicije što su je ponijeli u sebi, kulturni konflikti itd. Nezaobilazna je tema svakako ruralni identitet. Svako selo je vizualni i sociokulturni »unikat« pa se može govoriti i o ruralnim identitetima, a čine ih: ruralna kultura, način proizvodnje, odnos prema tradiciji, razvoju (promjenama), okolišu i sl. U Hrvatskoj se isprepleću, dopunjuju i sukobljavaju dva tipa ruralnog identiteta: tradicionalni i moderni. Tradicionalna ruralnost je uglavnom izolirana, život i komunikacije odvijaju se na ograničenom, lokalnom prostoru a promjene su spore. Moderan ruralni identitet posljedica je industrijalizacije i urbanizacije društva i prenošenja tih tekovina u seoski ambijent. Prijelaz od tradicionalnog k modernom pa i postmodernom identitetu nije linearan već proturječan proces s evolucijskim ali i involucijskim etapama. To se posebno zamjećuje u tranzicijskom razdoblju (u Hrvatskoj i ratnom), kada se bitno narušava funkcionalna integracija društva a pojedinci i skupine se vraćaju tradiciji, običajima i obnavljaju prije napuštene oblike solidarnosti unutar mreža primarnih socijalnih odnosa.

Rad Ivana Cifrića pokazuje njegovu vrsnu upućenost u ruralni socioprostori i sociokulturni ambijent, od tradicionalnoga, preko modernog do postmodernog civilizacijskog ozračja. Osim teorijske utemeljenosti, Cifrić piše stilski vrlo zanimljivo i živopisno, dajući na nekim mjestima i vlastita »ruralna« iskustva, što samo pojačava zanimljivost, sadržajno bogatstvo i čitljivost ovog štiva. Knjiga *Ruralni razvoj i modernizacija* važan je doprinos našoj ruralnoj sociologiji i unošenje u ovu posebnu sociologiju pojmova i teorija nastalih u eri postmodernih civilizacijskih mijena. To je čini aktualnom, zanimljivom i vrlo čitkom, a autora legitimira kao jednoga od najboljih poznavatelja te problematike na ovim prostorima.

Dragutin Babić

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, Hrvatska